

Отримано: 28 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 7 березня 2019 р.

Прийнято до друку: 11 березня 2019 р.

e-mail: ok_soshko@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-93-95

Сошко О. Г. Метафоричне переосмислення просторових ознак у фразеологізмах на позначення внутрішніх характеристик людини (на матеріалі української, німецької та англійської мов). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острого: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 93–95.

УДК 81'373.7:811.161.2:811.112.2:811.111

Сошко Оксана Григорівна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу,
Київський національний торговельно-економічний університет**МЕТАФОРИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ОЗНАК У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНІХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДИНИ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

У статті аналізуються особливості метафоричного переосмислення просторових ознак у складі фразеологічних одиниць на позначення внутрішніх рис людини на матеріалі української, німецької та англійської мов. Просторові відносини можуть виступати основою переосмислення, яке реалізується в метафоризації. У цьому випадку образна основа, що містить просторовий образ, виступає як внутрішня форма вторинного найменування. Автор досліджує особливості організації внутрішньої форми значених фразеологізмів та ступінь збереження семантики просторових відносин. Категорія простору є однією з філософських, понятійних категорій і носить універсальний характер. Внутрішня форма ідіом, як носії умотивованості може включати в себе елементи національно-культурного плану; на формування фразеологізмів можуть впливати історичні реалії, міфічні образи або деякі інші чинники.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, просторові ознаки, семантична структура, структурно-семантичний аналіз, внутрішні риси людини.

Oksana Soshko,Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation,
Kyiv National University of Trade and Economics**METAPHORICAL RETHINKING OF SPATIAL ATTRIBUTES
IN PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING HUMAN INTERNAL CHARACTERISTICS
(ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN, GERMAN AND ENGLISH LANGUAGES)**

The author analyses, with reference to the Ukrainian, English and German languages, the peculiarities of the metaphorical rethinking of spatial attributes in phraseological units denoting the internal qualities of a person.

Nowadays there are mainly developed provisions on phraseological units as a special type of linguistic sign in phraseology, their relationship with the word is defined, as well as the place of phraseology in the language system. In this regard, the focus of phraseology has shifted to the study of the internal properties of the object because the problem of the internal form of phraseological units is complex and multidimensional. Spatial relationships can be the basis for rethinking, which is implemented in metaphorization. In this case, the figurative basis containing the spatial image acts as an internal form of the secondary name. The author investigates the peculiarities of the organization of the internal form of these phraseological units. The inner form of idiom, being the bearer of motivation, often contains elements of the national-cultural plan. As the study showed, the formation of phraseological units can be influenced by historical realities, mythical images or some other factors.

Key words: phraseological unit, spatial attributes, semantic structure, structural-semantic analysis, human internal characteristics.

Фразеологічний фонд будь-якої мови є особливою частиною мовної картини світу, пов'язаної з національно-культурними особливостями бачення людської діяльності, з відображенням поглядів людини на навколишню дійсність, з оцінкою людей, їх вчинків тощо. На даний час у фразеології переважно розроблені положення про фразеологізми як особливий тип мовного знака, визначено їх співвідношення зі словом, а також місце фразеології в системі мови. У зв'язку з цим, центр уваги фразеології перемістився на вивчення внутрішніх властивостей об'єкта, адже проблема внутрішньої форми фразеологічних одиниць, зокрема образних, складна і багатоаспектна. Внутрішня форма ідіом, будучи носієм умотивованості, часто містить елементи національно-культурного плану, оскільки фразеологізми виникають на основі "образного уявлення про дійсність, що відображає переважно побутово-емпіричний, історичний і духовний досвід мовного колективу, пов'язаний з його культурними традиціями" [7, с. 302].

А. Вежицька відносить простір до фундаментальних понять, які представлені практично в усіх мовах, та за допомогою яких люди сприймають й усвідомлюють світ [3, с. 273]. На основі переосмислення сприйняття простору, як однієї з базових понятійних категорій у мовній діяльності широко використовується метафоризація, коли просторові ознаки переосмислюються як явища непросторові та переносяться на позначення реалій суспільного або матеріального життя, рис людини.

Метафоричне переосмислення неодноразово привертало до себе увагу дослідників (А. Вежицька, Дж. Лакофф, В. Гак, М. Джонсон, Г. Складарська, В. Телія та ін.) як міждисциплінарна проблема, виступаючи об'єктом пильного вивчення в рамках таких дисциплін, як лінгвістика, література, філософія, соціологія, психологія та ін. Дж. Лакофф і М. Джонсон зазначають, що «наша повсякденна понятійна система, в рамках якої ми думаємо і діємо, по суті своїй метафорична» [5, с. 25]. Особливості вираження просторових ознак на матеріалі різних мовних культур також досліджувалися у працях багатьох науковців [1; 2; 3; 4; 5; 7; 8 та ін.].

На сучасному етапі мовні явища розглядаються у взаємодії з людиною, її мисленням і духовно-практичною діяльністю. Дана парадигма в області фразеології базується на основі зв'язку мови і мислення. Виходячи з структурно-семантичного і асоціативно-когнітивного підходів, ми розглядаємо метафору як когнітивно-семантичне явище. При метафоричному пе-

ренесенні однаково важливу роль відіграють як взаємодія значень компонентів, так і результат ментального процесу, що сприймається нами як система знань про навколишню дійсність.

Мета нашого дослідження – проаналізувати семантичні особливості фразеологізмів на позначення внутрішніх характеристик людини, в яких відбувається метафоричне переосмислення певних просторових ознак, вивчити особливості організації їх внутрішньої форми та ступінь збереження семантики просторових відносин.

Об'єктом нашого дослідження виступають українські, німецькі та англійські фразеологізми, які позначають внутрішні риси людини. **Предмет** нашого дослідження – семантичні особливості та внутрішня форма вищезазначених фразеологізмів. Внутрішня форма вважається основним компонентом семантики фразеологізму. Вона пов'язана з іншими компонентами і, перш за все, з мотивацією значення фразеологізмів та є джерелом культурної конотації.

Актуальність запропонованого дослідження обумовлена важливістю осмислення проблеми внутрішньої форми в семантиці ідіом: внутрішня форма семантично організовує процес фразеотворення, адже вона є фактично способом організації ідіоматичного значення, що дає початок мотивації значення ідіоми, викликає певну оцінку і емотивне ставлення мовця до змісту фразеологізму. Дослідження взаємозв'язку мови як когнітивного процесу та сприйняття людиною предметного світу і простору показує, яким чином відбивається в ході людського мислення різноманіття просторових конфігурацій, а також які з них є найбільш релевантними для людини і отримують своє мовне вираження у фразеології.

Розумові властивості людини можуть характеризуватися через переосмислення як просторових, так і параметричних ознак. Отже, просторове витлумачення за шкалою “високий-низький” застосовується до розумових рис через вторинне кількісне витлумачення у фраземах *високої проби* 1. “що-небудь досконале, майстерно зроблене, якісне”, 2. перен. “обдарований, талановитий у чомусь” [СФУМ, с. 570] та *низької (невисокої) проби* 1. “щось недосконале, недовершене, примітивне”, 2. перен. “некультурний, має погану вдачу” [СФУМ, с. 570]. Характеристика якісного предмета зробленого з доброго, без домішок, золота чи срібла, або, на противагу, із дорогоцінного металу невисокої якості, переноситься на людські якості: людина *високої проби* – обдарованість, талановитість, *низької (невисокої) проби* – некультурність, погана вдача.

Людина вихована, культурна характеризується фразеологізмом *тонкого ладу* [СФУМ, с. 325], де тонкий – “витончений, вишуканий, високоосвічений, з хорошими манерами”. Німецька фразема *feine Manieren* [БНРС, с. 328] – “гарні манери” – також має у складі сему (*fein*) з таким самим значенням. Щоправда, це скоріше описові вирази із метафоричним компонентом.

Просторові виміри можуть також отримувати витлумачення у сенсі вираження опозитивних **емоційних характеристик**. Протиставлення верху і низу як оцінних складників структури моделі світу в російській, українській та інших культурах є закоріненим в міфології й релігії. Зокрема, “небо” (та пов'язані з ним “повітря”, “хмара”) виступає субконцептом концепту “верх” і традиційно передає позитивну модальність [6, с. 75]. Відповідна локалізація суб'єкта емоцій передає такі стани психіки, як радість, піднесення, ейфорія (крім того, тут “у гру” може входити семантика “польоту” – відчуття утрати ваги, прив'язаності до землі та її реалій, почуття невідомості): англ. розм. *be (sit/feel) on top of the world* “почуватися найщасливішим” [БАРФС, с. 772; ДАНУІВ, с. 156] (досл. “бути (сидіти/почуватися) на верхівці світу”); *between heaven and earth* “у піднесеному настрої” [АУФС, с. 125] (досл. “між небом та землею”); англо-амер. розм. *be (sit) on a cloud* “бути дуже щасливим” [БАРФС, с. 155] (досл. “бути (сидіти) на хмарі”); розм. *(be) up in the air* “т.с.” [LDEI, с. 5] (досл. “бути високо у повітрі”); *walk (tread) on (upon) air* “т.с.” [LDEI, с. 5; БАРФС, с. 36] (досл. “йти по повітрю”); англо-амер. австрал. *float on a cloud (on clouds, on the clouds/on air)* “т.с.” [БАРФС, с. 286] (досл. “пливти на хмарі”); *be (jump) over the moon* “т.с.” [LDEI, с. 224; БАРФС, с. 514] (досл. “бути/перестрибувати через місяць”).

За тією ж схемою образно переосмислюється і локалізація настрою: англ. *(be in) high spirits* “гарний настрій; бути в піднесеному настрої” [БАРФС, с. 707; ДАНУІВ, с. 143]; *(be in) low spirits* “занепадати духом” [БАРФС, с. 707].

Числівники, пов'язані з параметричними характеристиками у складі фразеологізмів, зазвичай втрачають конкретно-числове й порядкове значення та сприяють формуванню оцінно-кваліфікуючої семантики або значення кількісної градації [9, с. 34]. Деякі числівники, як відомо, з давніх давен є носіями магичних та містичних уявлень, які приховані у значенні відповідних фразем: нім. *im siebten Himmel sein* “бути на сьомому небі” [ДАНУІВ, с. 80]; англ. *in the seventh heaven* “надзвичайно щасливий або задоволений” [LDEI, с. 160; БАРФС, с. 378; ДАНУІВ, с. 80]; розм. *on cloud seven (nine)*; також *on Cloud Nine* або *on Cloud 9* “безмежно щасливий; на сьомому небі” (первин. амер.) [БАРФС, с. 155]. Першоджерелом виразу вважається твір “Про небо” давньогрецького філософа Аристотеля (384 – 322 до н.е.) про устрій небесного склепіння. Він вважав, що небо складається із семи нерухомих кришталевих сфер, на яких розташовані зірки та планети [ЭСКВ, с. 87]. Це уявлення, як і взагалі вчення Аристотеля, було дуже поширене в давнину. Про сім небес неодноразово згадується і в Корані: за ісламською традицією, існує сім небес; ті, хто попадають на сьоме небо відчувають найвищу насолоду [БАРФС, с. 378]. Крім того, сам Коран вважається принесеним ангелом саме з цього, сьомого неба. У давньо-єврейській літературі сьоме небо було найвищим із всіх небес і саме тим місцем, де існував Бог [LDEI, с. 160]. Вираз, побудований за тією ж схемою, є і в Біблії (Новий Заповіт, Друге послання апостола Павла до Коринфян, гл.12, ст. 2): “...Захоплений був до третього неба” [ЭСКВ, с. 87].

В опозиції “верх” – “низ” традиційно негативну маркованість несе низ: англ. розм. *(be, feel) down in the dumps* “сумна або збентежена людина; невесела людина; у поганому настрої” [LDEI, с. 90; NAID, с. 86; БАРФС, с. 229]; *dump* у цій фраземі вживається у своєму застарілому значенні – “музичний твір сумного характеру” [LDEI, с. 90]. Інше значення слова *dump* “смітник, звалище” з точки зору сучасного мовленнєвого мислення теж може характеризувати зазначені негативні емоції. Фразема *down in the mouth* (досл. “внизу у роті”) передає зовнішній вигляд людини “із сумним обличчям; у депресії або без посмішки; у поганому настрої, пригніченої” (тобто, з опущеними кутіками губ) [NAID, с. 86; БАРФС, с. 517; ДАНУІВ, с. 105].

Для фразеологічної характеристики **морально-етичних рис** надзвичайне значення має образ розташування тіла людини у просторі. Так, покірливість асоціюється із пригинанням, згинанням: укр. *гнути* (*згинатися*) / *зігнути* (*в три погобелі*) “плазувати, запобігати перед кимсь, виявляючи покірність” [СФУМ, с. 151].

Гордість, хвалькуватість завжди роблять людину вищою, ніж вона є, “підносячи” її у повітря або на певне узвишся: англ. розм. *be (get/rise) above oneself* 1. “величатися, зазнаватися; задаватися; задирати ніс”; 2. “не слухатися, відбитися від

рук” [БАРФС, с. 26] (досл. “бути (піднятися, вирости) вище себе”), *fly high* “високо заноситися, бути честолюбним; плекати честолюбні мрії” [БАРФС, с. 288] (досл. “літати високо”), заст. розм. *be on the high ropes* 1. “бути в піднесеному настрої”; 2. “гордовито триматися, дивитися звисока, дерти носа” [БАРФС, с. 642] (досл. “бути на високих мотузках”). Вирази нім. розм. през. *auf dem hohen Pferd sitzen/sich aufs hohe Pferd setzen* “хвалитися; величаться; задирати ніс” [НРФС, с. 436], розм. през. *auf dem hohen Roß sitzen/sich aufs hohe Roß setzen* “дивитися на інших зверхньо (або згори вниз), багато про себе думати, зазнаватися, підноситися, задаватися” [НРФС, с. 464] (досл. “сидіти на високому коні/осідлати високого коня”); англ. розм. *be on (get on/mount/ride) one’s (the) high horse* “зарозуміло триматися, величаться, задаватися; задирати ніс, впадати в амбіції” виникли через те, що феодала, які звичайно билися верхи, презирливо ставилися до піхоти, що складалася з найманців або простолюдинів (також фр. *monter sur ses grands chevaux*) [БАРФС, с. 397]. Зв’язок “збільшення об’єму/висоти тіла” → “знак гордості, сили, позитивних емоцій” реалізується і в образі “надимання” (пор. рос. суч. *пухнуть от гордости*), англ. розм. *be (get/grow) too big for one’s boots (breeches, амер. britches; shoes/trousers)* “зазнаватися, величаться, бути занадто високої думки про себе; задирати ніс” [БАРФС, с. 80].

Розглядаючи приклади переосмислення просторових ознак у складі фразеологізмів на позначення внутрішніх рис людини, можемо констатувати переважно метафоричне перенесення значення, при чому переосмислюватися можуть не тільки просторові, а й параметричні ознаки. З одного боку простір виступає центральною та універсальною категорією, а з іншого – його сприйняття зумовлюється культурно-історичним досвідом народу або етносу.

Література:

1. Богущкий В. М. Мовні моделі простору як культурно-національний феномен (на матеріалі української, англійської та іспанської мов) [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15; Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. Київ, 2010. 20 с.
2. Богущкий В. Простір в системі універсальних культурних кодів людства. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. № 18. С. 144–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2013_18_36.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения сборник / пер. с англ. А.Д. Шмелёва. Москва: Языки русской культуры, 1999. 776 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2000. 284 с.
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, якими ми живемо Текст / пер. з англ.; под ред. і з предисл. А.Н. Баранова. Москва: Едіторіал УРСС, 2004. 256 с.
6. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 352 с.
7. Теля В. Н. Внутренняя форма и её роль в формировании значения слова и фразеологизма. *Семантика языковых единиц. Материалы 3-ей научно-исследовательской конференции. Часть II. Фразеологическая семантика*. Москва, 1993. С. 55–59.
8. Теля В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
9. Эмирова А. М. Избранные научные работы: к 75-летию со дня рождения и 52-летию науч., пед. и обществ. деятельности. Симферополь: Крымчпедгиз, 2008. 366 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

- АУФС** – Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. 3-тє вид., стер. Київ: Т-во “Знання”, КОО, 2006. 1056 с.
- БАРФС** – Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. 6-е изд., исправл. Москва: Живой язык, 2005. 944 с.
- БНРС** – Большой немецко-русский словарь / [авт.-сост. К. Лейн, Д.Г. Мальцева, А.Н. Зуев и др.]. 14-е изд., испр. Москва: Рус. яз. – Медиа, 2007. XX, [П], 1159, [З] с.
- ДАНУІВ** – Довідник англійських, німецьких та українських ідіом і виразів: Понад 11000 ідіом та виразів / [уклад. А. Д. Шерік, В. Я. Савічук, В. Ф. Старко]. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. 173 с.
- НРФС** – Немецко-русский фразеологический словарь / [уклад. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин]. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: “Русский язык”, 1975. 656 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с.
- ЭСКВ** – Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: Более 4000 статей / [авт.-сост. В. Серов]. 2-е изд. Москва: Локид-Пресс, 2005. 880 с.
- LDEI** – Longman Dictionary of English Idioms. London: Longman Group UK Limited, 1996. 387.
- NAID** – NTC’s American Idioms Dictionary / Richard A. Spears; Linda Schinke-Llano. USA, Illinois, Lincolnwood: National Textbook Company, 1994. 532 p.